

Economische cijfers en trends

Bijlage economische
visie 2020 - 2030

St-M
Sint-Michielsgestel
geeft ruimte

1. Feiten en cijfers

Dit hoofdstuk schetst de economische ontwikkeling van de gemeente in de periode 2013-2018. 2013 is hierbij als uitgangspunt gehanteerd, aangezien dat het moment is geweest waarop de laatste economische foto is gemaakt.

1.1 Ruimtelijk-economisch profiel

Sint-Michielsgestel is een forensengemeente: tegenover een beroepsbevolking van 15.000 personen stonden in 2018 8.630 banen (Bron: LISA, 2019). Daarnaast kenmerkt de gemeente zich door een brede economische structuur met het accent op bouw, groot- en detailhandel, diensten, onderwijs en zorg. De afgelopen jaren groeide zowel het aantal bedrijven als de werkgelegenheid in de gemeente.

In 2014 waren er 2.630 bedrijfsvestigingen in de gemeente Sint-Michielsgestel. In 2018 stond de teller op 2.980 vestigingen (Bron: CBS Statline). Dit is een stijging van 340 vestigingen (+13,3%). Hoewel dit een behoorlijke stijging is, blijft dit licht achter bij de regionale cijfers (+15,3%). In tabel 1 is het aantal vestigingen in 2014 en 2018 verder uitgesplitst naar bedrijfstak.

Aantal vestigingen gemeente Sint-Michielsgestel per bedrijfstak

Bedrijfstak	2014	2018	Toename/afname
A Landbouw, bosbouw en visserij	165	185	12,1%
B Delfstoffenwinning	0	0	-
C Industrie	105	125	19,0%
D Energievoorziening	0	0	-
E Waterbedrijven en afvalbeheer	0	5	- (+5)
F Bouwnijverheid	490	525	7,1%
G Handel	410	415	1,2%
H Vervoer en opslag	30	35	16,7%
I Horeca	75	95	26,7%
J Informatie en communicatie	95	130	36,8%
K Financiële dienstverlening	300	335	11,7%
L Verhuur en handel van onroerend goed	50	55	1,0%
M Specialistische zakelijke diensten	530	630	18,9%
N Verhuur en overige zakelijke diensten	105	125	19,0%
R Cultuur, sport en recreatie	100	115	15,0%
S Overige dienstverlening	175	205	17,1%

Tabel 1: het aantal vestigingen in de gemeente Sint-Michielsgestel in 2014 en 2018 per bedrijfstak. (Bron: CBS Statline)

De toename is met name terug te zien in de sector Horeca en de sector Informatie en Communicatie (toename > 25%). Daarnaast is ook het aantal vestigingen in de sectoren Industrie, Vervoer en Opslag, Specialistische zakelijke diensten, Verhuur en overige zakelijke diensten en Overige dienstverlening sterk toegenomen (toename > 15%).

Bij de relatieve toename van het aantal banen van 9,8% (Bron: LISA) valt op dat het aantal banen achterblijft ten opzichte van de toename van het aantal vestigingen. Een verklaring hiervoor ligt in het relatief groot aantal ZZP-ers (30,3% van het aantal banen ten opzichte van het regionale gemiddelde van 11,8%) in de gemeente.

Agrarische sector

De agrarische sector speelt in de gemeente een belangrijke rol. De boeren, de telers en de detailhandel in food en horeca zijn belangrijke werkgevers binnen de agrifood keten zelf. Daarnaast zijn er veel aan agrifood gekoppelde banen in andere sectoren: de bouw, elektro, logistiek, ICT, Zorg, zakelijke dienstverlening en het onderwijs. De agrarische sector, met name de veehouderijen, staat onder druk door steeds verder aangescherpte (milieu)maatregelen. Hoewel deze maatregelen zorgen voor een verbetering van het leefklimaat en dit mogelijk (op termijn) ontwikkelruimte biedt voor andere economische bedrijvigheid, betekent dit meer (en eerder) investeren voor de agrariërs, een daling van

de inkomens wat leidt tot het mogelijk eerder stoppen van het bedrijf. Afgezien van gevolgen voor de sector zelf en aanverwante sectoren, wordt nadrukkelijk verzocht om te zoeken naar een oplossing voor hiermee gepaard gaande de vrijkomende agrarische bebouwing.

Bedrijventerreinen en kantorenlocaties

Er is een vijftal kleinschalige bedrijventerreinen, in totaal bijna 27 hectare bruto in omvang. De bedrijventerreinen zijn economisch verouderd. Ze zijn in kwalitatieve en ruimtelijke zin gedateerd en kennen onder meer parkeerproblemen. Uitbreidingsmogelijkheden zijn op de bestaande locaties zeer beperkt, terwijl verschillende ondernemers aangeven dat hier wel behoefte aan is. Er is op dit moment op de bedrijventerreinen geen uitgeefbare grond. Wel zijn er over de verschillende bedrijventerreinen locaties beschikbaar, veelal woon-werklocaties (bedrijfswoningen).

Bedrijventerrein	Oppervlakte in hectare
Venkant	10,6
De Ploeg en Milrooijseweg	5,8 en 2,9
Beekveld	4,4
Het Schild	4,8
Totaal	28,5

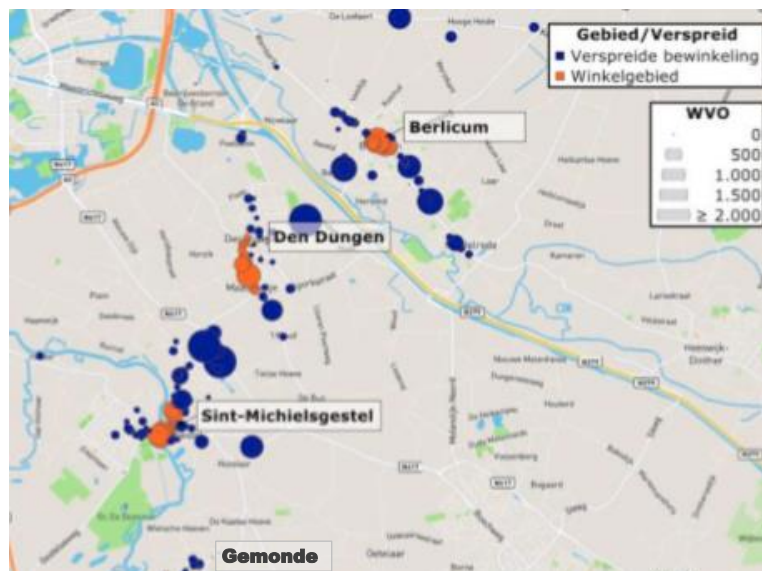
Bron: IBIS, 2018

Tabel 2: het aantal vestigingen in de gemeente Sint-Michielsgestel in 2014 en 2018 per bedrijfstak. (Bron: CBS Statline)

De gemeente kent geen specifieke kantorenparken. Er zijn verschillende individuele kantoorlocaties, zowel in nabijheid van de verschillende bedrijventerreinen als in de centrumgebieden, die momenteel ook te koop of te huur zijn.

Horeca, detailhandel en leisure

De in de gemeente aanwezige recreatieterreinen beslaan ongeveer 100 hectare. Naast fiets-, ruit-, ATB- en wandelroutes, bestaat het recreatieve aanbod uit musea, landgoederen, zwemlocaties, hotels, bed & breakfasts en campings. Het gehele grondgebied van de gemeente bestaat uit cultuurhistorisch landschap. Belangrijke elementen zijn het historische groen dat voornamelijk in Het Groene Woud aanwezig is en vaak is gecombineerd met landgoederen. Deze ruimtelijke kwaliteit van

Figuur 1: Spreiding winkels in de gemeente.

het landschap gevormd door de natuurwaarden, waterwegen en cultuurhistorie maakt dat Sint-Michielsgestel, als ommeland van de stad 's-Hertogenbosch veel potentie heeft op het vlak van de vrijetijdseconomie.

We weten deze potentie ook steeds beter te benutten. Sinds 2014 is er een toename van het aantal vestigingen en banen in de vrijetijdsindustrie. Dit betreft horeca, maar ook verblijfsrecreatie. Met een totaal van ca. 90.000 overnachtingen in onze gemeente in 2017 zit er een duidelijke groei in deze markt. De vrijetijdssector concentreert zich enerzijds in de verschillende kernen van de gemeente, maar is daarnaast goed vertegenwoordigd in het buitengebied in de vorm van kleinschalige bed & breakfasts. Het relatief hoge aantal overnachtingen valt deels te verklaren door de aanwezigheid van de Ruwenberg, die de zakelijke markt (deels gerelateerd aan 's-Hertogenbosch) weet aan te spreken. Wat wel opvalt is dat de werkgelegenheid in de vrijetijdssector (horeca en verblijfsrecreatie) relatief klein is. De grotere

detailhandelstak staat daarentegen onder druk. In 2016 was de detailhandel in onze gemeente met 180 winkels goed voor ruim 1.090 banen. De winkeldichtheid is vrij hoog en gevarieerder dan gemiddeld in Noordoost Brabant. De lokale afzetmarkt is echter klein en het winkelbestand ligt sterk gespreid over de gemeente. Het aanbod versterkt elkaar daardoor te weinig. Geen van de dorpen is te karakteriseren als 'winkelkern'. Ze vervullen eerder de rol van 'boodschappencentrum'. Het winkelaanbod is primair verzorgend voor de eigen inwoners. Voor wat betreft niet-dagelijkse boodschappen trekken inwoners veelal naar 's-Hertogenbosch. Een belangrijk punt daarbij is dat een groot deel van de huishoudens in Sint-Michielsgestel ook hun (dagelijkse) producten online koopt, vaker dan gemiddeld in Nederland.

Bereikbaarheid

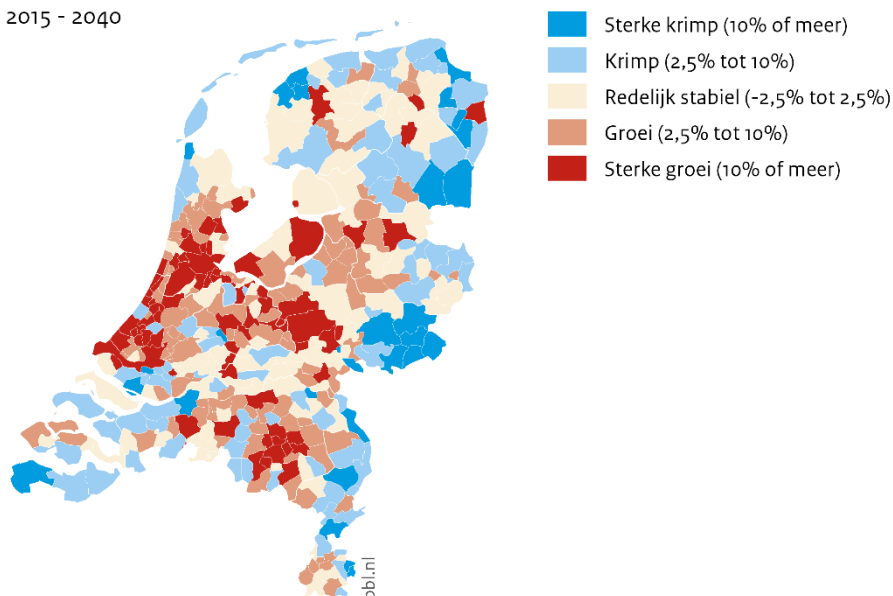
Sint-Michielsgestel wordt ontsloten door de A2 en A59, de N617 en de N279. Parkeergelegenheid is te vinden in de directe omgeving van bedrijven en winkels, hoewel hier wel knelpunten zijn. Ondernemers vanuit de bedrijventerreinen en in de kernen geven aan dat dit een aandachtspunt is.

1.2 Sociaal-economisch profiel

Demografische ontwikkeling

De gemeente Sint-Michielsgestel had in 2018 ca. 29.000 inwoners. De bevolkingsprognoses voor Sint-Michielsgestel laten tot 2040 een lichte stijging van het aantal inwoners zien. Figuur 2 illustreert dit.

2015 - 2040

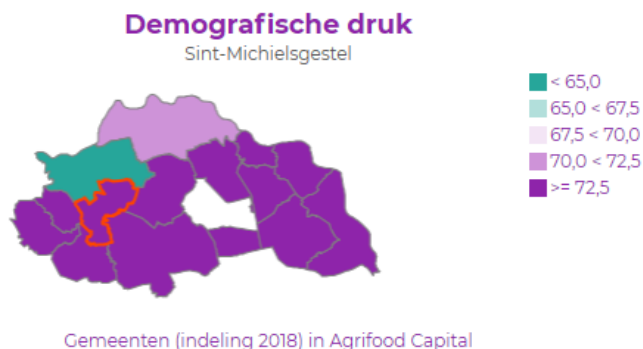
Bron: PBL/CBS regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2015-2040

Figuur 2: bevolkingsprognoses 2015-2040 per gemeente.

Ten opzichte van de rest van Noord-Brabant is deze groei gemiddeld tot bovengemiddeld. Ook voor wat betreft de ontwikkeling van het aantal huishoudens verwacht men een stijging tot 14,6% in 2050 (t.o.v. een afnemend percentage tot 8% voor regio Noordoost Brabant). De prognoses laten bovendien zien dat het relatieve aantal eenpersoonshuishoudens gelijk blijft. Er vindt dus geen verdunning van de huishoudens plaats.

Hoewel het aantal inwoners stabiel lijkt te zijn en naar verwachting zelfs licht stijgt, heeft de gemeente wel te maken met een toenemende demografische druk (80,2%). Enerzijds door een groene druk (het aantal inwoners tot 20 jaar) van 42%, die langzaam afneemt. Anderzijds door een grijze druk (het aantal inwoners dat ouder is dan 65 jaar) die de afgelopen jaren sterk is toegenomen tot 38,2%. Dit betekent dat slechts 55% van de totale bevolking in Sint-Michielsgestel tussen de 20 en 65 jaar is. De

demografische druk ligt daarmee aanzienlijk hoger ten opzichte van de rest van de regio (70%), waarbij met name duidelijk wordt dat dit voornamelijk dat een relatief lagere vertegenwoordiging van de leeftijdsgroep 20-45 jaar dit veroorzaakt. De grijze druk is ook merkbaar bij de gemiddelde leeftijd van ondernemers van 45,6 jaar.

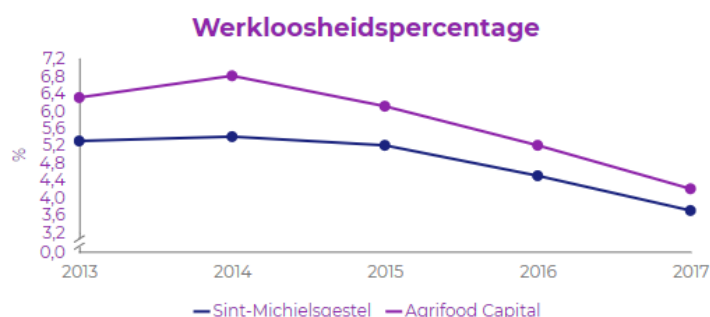

Figuur 3: Demografische druk 2018.

CBS Bevolking

Beroepsbevolking

De potentiële beroepsbevolking (alle personen tussen 15-65 jaar) bestond in 2018 uit ca. 17.800 personen (CBS, Regionale kerncijfers Nederland). De bruto arbeidsparticipatie is 71,9% en netto 69,7%. Dit is in beide gevallen iets hoger dan het regionale gemiddelde. Het aantal mensen binnen de beroepsgeschikte bevolking dat een baan heeft is daarmee iets hoger in onze gemeente dan in de regio.

Het werkloosheidspercentage is de afgelopen jaren sterk afgenomen. Eind 2014 was het aantal niet werkende werkzoekenden nog 5,4%, nu ligt het percentage op 3,7%. Dit ten opzichte van respectievelijk 6,8% en 4,2% regionaal (Waarstaatjegemeente via het CBS).

2013 - 2017

CBS Arb.deelname

Figuur 4: Werkloosheidspercentage.

Werkgelegenheid

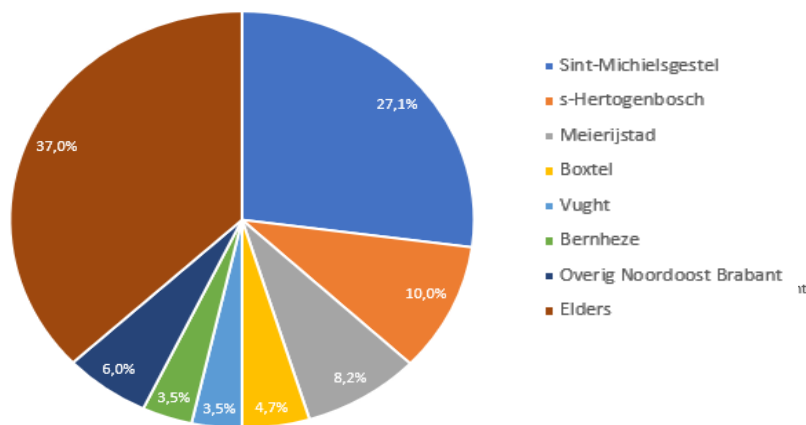
Het aantal arbeidsplaatsen in de gemeente Sint-Michielsgestel is gestegen van 7.860 arbeidsplaatsen in 2014 tot 8.490 arbeidsplaatsen in 2017. Met 8% is de relatieve groei van de werkgelegenheid aanzienlijk lager dan de relatieve groei van het aantal bedrijfsvestigingen in eenzelfde periode, maar wel fors hoger dan de groei in de regio (3,6%). Tabel 3 geeft een overzicht van het aantal arbeidsplaatsen per bedrijfstype. Belangrijk om te vermelden is dat onder industrie in dit overzicht ook de bouwnijverheid valt. Opvallend is de verdere sterke toename van aantal banen in de dienstverleningssector. Dit omvat onder andere de zorg- en onderwijssector (collectieve dienstverlening) en advies en onderzoek, en informatie en communicatie (zakelijke dienstverlening). Ook recreatie en toerisme neemt relatief gezien sterk toe, hoewel deze sector in absolute aantallen een meer bescheiden aandeel heeft.

Bedrijfstype	2014	2017	Toename/afname
Landbouw	450	480	6,7%
Industrie	1.480	1.540	4,0%
Handel	1.630	1.730	6,1%
Collectieve dienstverlening	2.180	2.420	11,0%
Zakelijke dienstverlening	1.910	2.100	9,9%
Overige dienstverlening	210	220	4,7%
Recreatie en toerisme	490	550	12,2%
Totaal	7.860	8.490	8,0%

Tabel 3: het aantal banen in de gemeente Sint-Michielsgestel in 2014 en 2017 per bedrijfstype. Bron: Waarstaatjegemeente.nl gebaseerd op LISA. Zie pagina 13 voor opdeling van CBS bedrijfstakken in bedrijfstypen

Circa driekwart van de beroepsbevolking in Sint-Michielsgestel werkt buiten de gemeente, voor een aanzienlijk deel in 's-Hertogenbosch (3.600 banen). Sint-Michielsgestel heeft daardoor met name een woonfunctie voor de regio. Ca. 2.300 inwoners van de gemeente Sint-Michielsgestel werken ook in de gemeente. Andersom wordt iets meer dan 70% van de arbeidsplaatsen in de gemeente ingevuld door werknemers van buitenaf. Dit wordt geïllustreerd in figuur 5.

Er is sprake van een negatieve pendel, van -4.000. Dit betekent dat er dagelijks iets meer dan 6.000

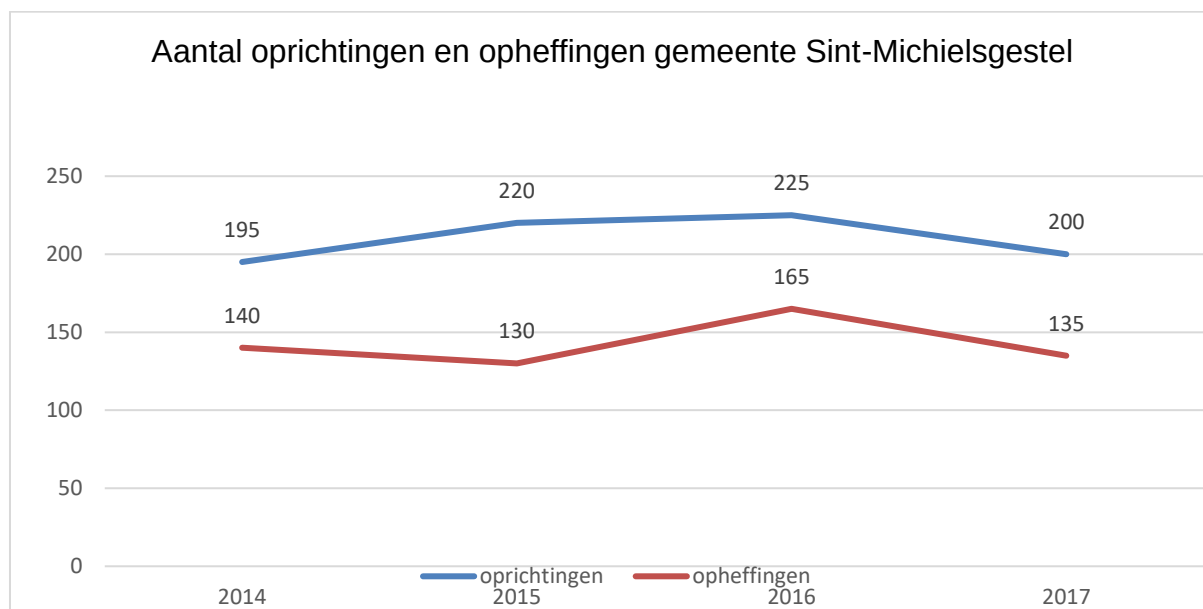
Figuur 5: Woongemeente van werknemers in de gemeente Sint-Michielsgestel. Bron: CBS Statline (2018), cijfers voor december 2017, eigen bewerking (2018).

mensen van buiten de gemeente naar hun werk in Sint-Michielsgestel reizen en ca. 10.000 mensen vanuit Sint-Michielsgestel naar buiten de gemeente reizen om te werken.

Startende ondernemers

In figuur 6 is het aantal starters in de gemeente weergegeven. Wanneer verder wordt teruggekeken naar 2007, is de trend waar te nemen dat zowel het aantal oprichtingen en opheffingen over die lange termijn iets af. Dit zou deels te maken kunnen hebben met de economische crisis, waarbij mensen die werkloos raakten zich genoodzaakt zagen om als

ZZP'er aan de slag te gaan.

Figuur 6: Aantal oprichtingen en opheffingen in de gemeente Sint-Michielsgestel. Bron: Waarstaatjegemeente.nl (2018)

Regionale samenwerking

De gemeente neemt deel aan tal van samenwerkingsverbanden, zowel gericht op beleidsafstemming (o.a. Regio Noordoost Brabant, Vijf van de Meierij en de Veiligheidsregio), uitvoering (o.a. Omgevingsdienst Brabant Noord, Werkgeversservicepunt) als grensoverschrijdend (vriendschapsband Buck). Met name de Regio Noordoost Brabant, het Werkgeversservicepunt en Agrifood Capital zijn van belang voor wat betreft de economische ontwikkeling van onze gemeente en regio.

2. Trends en ontwikkelingen

Naast een analyse van de huidige economische situatie van de gemeente is het van belang om ook naar een aantal (bovenlokale) trends en ontwikkelingen te kijken die van invloed zijn op het ondernemerschap in onze gemeente. In dit hoofdstuk zetten we de belangrijkste trends en ontwikkelingen uiteen.

2.1 Algehele trends en ontwikkelingen

Conjunctuur en werkgelegenheid

Het Centraal Planbureau (CPB) geeft in hun bedrijfslocatiemonitor aan dat een van de belangrijkste factoren die de ruimtevraag van bedrijven beïnvloeden, de groei van de economie is. Wanneer er sprake is van economische groei, neemt de uitgifte van bedrijfslocaties toe. Dit hangt samen met de ontwikkeling van productie en werkgelegenheid.

Wanneer de economie groeit, is er sprake van groeiende productie en uitbreiding van de werkgelegenheid. Uit de studie van het CPB blijkt dat ruim twee derde van de behoefte aan nieuwe bedrijfslocaties (bedrijventerreinen en kantoorlocaties) voortkomt uit een toename van de werkgelegenheid. Echter is de toename van de ruimtevraag niet in iedere sector hetzelfde. Hoewel werknemers per definitie ruimte nodig hebben, verschilt deze ruimte per type economische activiteit.

De Nederlandse economie verkeert nu twee jaar in hoogconjunctuur. In 2017 groeide de economie met 3,2 procent en het eerste kwartaal van 2018 zette deze groei zich verder door. In 2017 is bovendien voor het derde jaar op een rij het aantal banen gegroeid. Er is op dit moment ook een grotere behoefte aan bedrijfslocaties op bedrijventerreinen dan in voorgaande jaren. Echter laat de langetermijnprognose voor de uitgifte van bedrijventerreinen zien dat er in de komende decennia minder vraag naar bedrijfslocaties op bedrijventerreinen wordt verwacht.

Demografische ontwikkelingen

De ontwikkeling van werkgelegenheid wordt niet alleen bepaald door de ontwikkeling van het aantal banen, maar ook door het aanbod van arbeidskrachten en de interactie tussen deze twee. In de vier toekomstscenario's in de bedrijfslocatiemonitor van het CPB treedt in alle scenario's een vergaande vergrijzing van de bevolking op. De afname van de werkgelegenheidsgroei na 2020, dat in alle vier scenario's wordt verwacht, wordt in belangrijke mate ingegeven door de vergrijzing. Er zijn zaken die deze vergrijzingsdruk verminderen, zoals een hogere arbeidsparticipatie door vrouwen of door het aantrekken van arbeidsmigranten.

In algemene zin is het onzeker of de bevolking blijft groeien of gaat krimpen en hoe de bevolkingssamenstelling in de toekomst zal zijn. Niet iedere regio in Nederland kent een zelfde ontwikkeling; waar in de randstad nog een duidelijke groei wordt verwacht, wordt in de noordelijke provincies Friesland en Groningen op termijn een krimp verwacht.

Ruimtelijk beleid is tot op heden altijd uitgegaan van een groeiperspectief. Nu zal er ook rekening moeten worden gehouden met een scenario van krimp. Dit brengt onzekerheid met zich mee en zal een meer flexibele en aanpasbare wijze van planning en planrealisatie vragen (Ritsema van Eck et al., 2013). In veel gevallen wordt er bij het krimpscenario met name gedacht aan de gevolgen voor binnenstedelijke ontwikkelingen, maar gezien de verwevenheid tussen werkgelegenheid en de beroepsbevolking (met name ook op regionaal niveau) heeft dit ook zijn weerslag op de benodigde ruimte voor bedrijven. Het is immers de vraag of 'wonen werken volgt' of 'werken wonen'. Een afname van geschikt personeel in een gebied kan er namelijk voor zorgen dat bedrijven zich vestigen of verplaatsen naar locaties waar wel personeel beschikbaar is (werken volgt wonen). Er kan echter ook de situatie ontstaan dat de aanwezigheid van bedrijvigheid en arbeidsplaatsen een aantrekkende werking heeft op potentiële werknemers (wonen volgt werken). Met de hoge vergrijzingsgraad en daardoor hogere participatie van ouderen op de arbeidsmarkt, kan de woon-werkmobiliteit dalen. Dit

kan regionale economische verschillen vergroten doordat bedrijvigheid of arbeidskrachten verplaatsen naar groeiregio's.

Kennis als productiefactor

Kennisontwikkeling wordt vooral geassocieerd met innovaties en technologische ontwikkelingen die voortkomen uit Research & Development (R&D) zoals bijvoorbeeld softwarematige innovaties en nieuwe machines. Kennisontwikkeling is een voorwaarde voor een groeiende economie en er wordt dan ook steeds vaker gesproken over 'de kenniseconomie'. Deze kenniseconomie kan worden omschreven als het vervaardigen van producten en diensten voortkomend uit kennisintensieve activiteiten. Deze kennisintensieve activiteiten dragen enerzijds bij aan een versnelling van technologische en wetenschappelijke vooruitgang, maar zorgen er tegelijkertijd ook voor dat producten en diensten sneller verouderen.

Naast 'harde' technologische factoren (technologische kennis en daardoor vernieuwing) spelen ook de 'zachte' factoren een rol, namelijk creativiteit, opleidingsniveau, toegang tot informatie- en communicatietechnologie en competenties zoals communicatieve vaardigheden. De interactie, oftewel het netwerk waarin een bedrijf opereert, wordt zodoende ook steeds belangrijker.

Moderne bedrijven zijn minder gebonden aan een specifieke productielocatie. Kennisintensieve bedrijfssectoren zoals de high tech sector, zien de aanwezigheid van kennis en voorzieningen als een cruciale vestigingsvoorwaarde. In die omgeving werken bedrijven samen om te blijven innoveren en op die manier ook te blijven concurreren. Dit hangt tevens samen met de verschuiving van het zwaartepunt van de werkgelegenheid van agrarische en industriële sectoren naar de dienstensector. Deze verdienstelijking is ook zichtbaar binnen de sectoren. Er ontstaan meer kantoorachtige (kennisintensieve) banen en daarmee ook een andere vraag naar bedrijfslocaties. Dienstverlenende sectoren gebruiken relatief gezien minder ruimte per werknemer dan industriële bedrijvigheid en over het algemeen zijn er ook lagere milieucategorieën benodigd (CPB, 1998).

Duurzame ontwikkeling

Met het klimaatakkoord van Parijs uit 2015 staat Nederland, net als alle andere 170 landen die het hebben ondertekend voor de opgave om een transitie door te maken naar een CO₂ arme economie. Naast deze eerste transitie, onderscheidt de Rijksoverheid nog een tweede belangrijke transitie, namelijk de transitie naar een circulaire economie. Recentelijk is ten behoeve van deze transities het klimaatakkoord opgesteld. Dit is een omvangrijk pakket van afspraken, maatregelen en instrumenten dat de Nederlandse CO₂-uitstoot in 2030 met ten minste 49 procent moet terugdringen. De ambitie is om in 2050 een circulaire economie te hebben met vrijwel geen uitstoot van broeikasgassen. Deze ambitie is ook van invloed voor onze bedrijvigheid. Een aantal concrete maatregelen dat volgt uit het akkoord luidt als volgt:

- Bedrijven moeten meer werk maken van energiebesparing. Zij hebben een informatieplicht waarmee zij moeten laten zien welke energiebesparende maatregelen ze hebben genomen, waarbij de maatregelen die zich binnen 5 jaar terugverdienen verplicht zijn. Bedrijven die dit nalaten krijgen sneller dan voorheen een inspecteur op bezoek. Deze maatregel moet zorgen dat er in hoger tempo meer energie bespaard wordt.
- Nieuwe bedrijfslocaties moeten gasloos worden gebouwd.
- Vanaf 1 januari 2023 mogen alleen kantoren worden gebruikt die ten minste energielabel C hebben. Dit verplichte energielabel C geldt voor kantoren met ten minste 100m² oppervlakte. Zowel kantoren in combinatiegebouwen als afzonderlijke kantoren hebben een labelplicht. Hoe het eigendom verdeeld is, maakt daarbij niet uit. De labelplicht geldt voor het hele kantooroppervlak inclusief de nevenfuncties, zoals vergaderzalen of een bedrijfsrestaurant.
- Stookinstallaties mogen niet meer dan een bepaalde hoeveelheid CO₂ en andere schadelijke broeikasgassen uitstoten. Bedrijven moeten stookinstallaties hierop regelmatig controleren.
- Bedrijven moeten installaties regelmatig controleren op lekkages van ozon en f-gassen.
- zero-emissie mobiele werktuigen en de principes van Het Nieuwe Draaien worden opgenomen in inkoopprocessen van bijvoorbeeld bouwwerkzaamheden en groenvoorziening. Hierbij

streven de Rijksoverheid en andere overheden naar afspraken voor standaardisatie van uitvragen voor zero-emissie werkmaterieel. Klimaatneutraal en circulair aanbesteden zijn het uitgangspunt.

- 8 miljard zakelijke autokilometers minder in 2030.
- Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid).

Naast dat bovenstaande maatregelen de nodige inzet en investeringen vergen van ondernemers, bieden deze ook kansen. Zo wordt er extra ingezet op extra scholing van de benodigde arbeidskrachten, wordt er gekeken naar verbreding van de SDE+ subsidieregeling en voordeligere financiering. Bovendien zal er meer vraag komen naar andersoortige, duurzame producten zoals in de bouw, op het gebied van mobiliteit, maar bijvoorbeeld ook consumentenproducten.

De transitie naar een circulaire economie heeft ook ruimtelijke implicaties voor de ontwikkeling van bedrijfslocaties. Stec Groep (2018) stelt dat bedrijven en (kennis)instellingen in een circulair systeem er profijt bij hebben om zich dicht bij elkaar en bij leveranciers van grote reststromen (zoals warmte) of mogelijke afnemers te vestigen.

2.2 Sectorale ontwikkelingen

Toerisme en recreatie

- Veel buitenrecreatie
- Beleving en belevingseconomie: mensen willen iets unieks beleven, thematisering
- Bewuste en kritische consument
- Globalisering en lokalisering (de wereld is een dorp en het dorp bevat de wereld)
- Aandacht voor duurzaamheid en milieu
- Authenticiteit scoort
- Groei van het plattelandstoerisme

Agrarische sector

- **Milieu en dierenwelzijn** gaan ook in deze branche een steeds grotere rol spelen. Daarom is eind 2013 gekozen voor behoud van de weidegang: daarmee zijn grenzen gesteld voor de schaalvergroting van de melkveebedrijven. In 2020 moet 80% van de melkveehouderijen weidegang toepassen. Ook moet rekening gehouden worden met omwonenden bij de bouw van grote stallen.
- Met **nieuwe mestwetgeving** begin 2014 een grens gesteld aan de fosfaatproductie; dit met het oog op verwachte groei van de veestapel, na afschaffing van de melkquota begin 2015: boeren moeten alle extra mestproductie (t.o.v. 2013) verwerken of extra grond in gebruik nemen. Het aantal koeien is verder bepalend voor de uitstoot van methaan.
- Ook in de agrarische sector worden tal van **technologische innovaties** toegepast. Zo gaan steeds meer boeren over tot het melken met computergestuurde apparaten. Hierdoor wordt het boerenbedrijf in toenemende mate afhankelijk van een soepele en foutloze werking van ICT en techniek.
- Doordat er steeds meer agrarische bedrijven **stoppen**, moeten er alternatieven zijn voor de achterblijvende bedrijfsruimte. Dit is van belang voor zowel de agrariër, gemeenten en omwonenden. Mogelijk kan hier ook een verbinding worden gemaakt met de energietransitie.
- **Programma Aanpak Stikstof (PAS):** Op 29 mei 2019 heeft de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State in haar uitspraak geoordeeld dat het Programma Aanpak Stikstof (PAS) in strijd met de Habitatrichtlijn is vastgesteld. Het PAS is een integraal programma met betrekking tot activiteiten die stikstof uitstoten die neerslaat op een Natura-2000 gebied ("stikstofdepositie"). Het gaat dan bijvoorbeeld om uitbreidingen van veehouderijen, de aanleg

van wegen en industriële activiteiten. Het PAS strekt enerzijds tot herstel en behoud van de in het PAS opgenomen Natura 2000-gebieden en creëert daarmee tegelijkertijd ook ruimte voor economische activiteiten. In het PAS is een pakket van maatregelen vastgesteld (herstelmaatregelen en PAS-bronmaatregelen) dat samen met autonome ontwikkelingen moet leiden tot vermindering van stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden. Een gedeelte van die toekomstige 'winst' wordt beschikbaar gesteld voor economische activiteiten ("ontwikkelruimte"). De uitspraak van de Raad van State is van invloed op agrarische bedrijven met uitbreidingsplannen. Vanuit het Rijk is besloten om in ieder geval om een team van specialisten met hoge urgentie te laten werken aan oplossingsrichtingen voor de vraagstukken die de uitspraak met zich meebrengt.

Detailhandel en horeca

- **Overaanbod, faillissementen en reorganisaties van winkelketens**

In vergelijking met de rest van de wereld beschikt Nederland over een verhoudingsgewijs groot winkelaanbod. In feite is sprake van een overaanbod. Door dat overaanbod, maar ook als gevolg van de financiële en economische crisis en problemen met overnames door durfinvesteerders, is de afgelopen jaren in de detailhandel sprake geweest van de nodige faillissementen en reorganisaties (van met name ketens). Ook andere winkelketens staan momenteel onder druk en de verwachting is dat er nog meer verdwijnen. Daarvoor komen andere, kleinere winkels terug.

- **Van bricks naar (ook) clicks**

De ontwikkeling met de grootste impact op de detailhandel is die van de e-commerce (webwinkels). De opkomst daarvan gaat in steeds sterkere mate het koopgedrag van de consument bepalen. Het koopgedrag is aan het verschuiven van aankopen in de winkel naar online aankopen, waardoor de offline markt steeds meer marktaandeel verliest. De 'stenen' detailhandel gaat meer en meer ook de internetwereld in, maar hetzelfde geldt ook andersom (cross channel, integratie van bricks-and-clicks). Voormalige pure webwinkels zoals Amazon, Zalando en CoolBlue openen ook fysieke winkels. Het gaat om een goede combinatie van een on- en offline presence.

- **Winkelleegstand:** Volgens Locatus nam het afgelopen decennium de winkelleegstand, ondanks de zware economische crisis en toenemende bestedingen via internet, de winkelleegstand slechts met 3 procent toe. Nu het economisch beter gaat, neemt de leegstand weer af. Niet alle winkelgebieden profiteren even sterk mee van de economische opleving. Winkelgebieden in de grote steden trekken steeds meer bezoekers, ten koste van die in de middelgrote steden en de stadsdeelcentra.

- **Verschuiving bestemming winkelpanden van non-food naar food en van detailhandel naar andere branches en blurring** In kernwinkelgebieden speelt de horeca een steeds prominentere rol en draagt daarmee bij aan de beleving en de attractiviteit van die gebieden. In de afgelopen jaren zijn er eveneens veel kapperszaken en schoonheidssalons bijgekomen (mede door de lage vestigingseisen). Verder krijgt het (specialistische) ambacht meer ruimte in de binnensteden (kleermakers, fietsenmakers etc.) en komen er ook steeds meer locaties met flexibele werkplekken voor zzp-ers. Er is ook sprake van steeds meer overlap tussen detailhandel en horeca, het zogeheten "blurring".

- **Winkelen als beleving**

Winkelen moet een 'feest' zijn en niet alleen 'boodschappen doen'. Daarom worden in steeds meer winkels ook allerlei andere activiteiten georganiseerd. Klanten hechten tegenwoordig veel waarde aan toegevoegde waarde. Mensen daarbij drie hoofdmotieven om een fysieke winkel te bezoeken: plezier, spanning en ontspanning. Nu de ratio (gemak, kosten) steeds meer consumenten naar internet en de winkels in het lage segment heeft getrokken, moeten winkeliers zich vooral concentreren op het bieden van een zintuiglijke, emotionele en sociale meerwaarde.

Industrie (waaronder bouw nijverheid)

Al sinds de industriële revolutie in de 19^e eeuw is de invloed van techniek op onze economische ontwikkeling evident. Sindsdien hebben er nog twee revoluties plaatsgevonden, namelijk de elektrificering aan het einde van de 19^e eeuw en de automatisering halverwege de 20^e eeuw. Er wordt nu gesproken over een vierde revolutie, namelijk de autonomiseringsrevolutie. Machines en apparaten opereren steeds responsiever en autonoom. Sensoren, opslag- en verwerkingscapaciteit worden goedkoper en daardoor vaker toegepast en zorgen ervoor dat er meer data beschikbaar komen. Men noemt dit ook wel het 'Internet of Things'. Het Internet of Things gaat er vanuit dat er een moment komt dat er meer zelfstandig communicerende apparaten verbonden zijn met het internet dan dat er door mensen bediende apparaten zijn. In 2009 waren wereldwijd 2,5 miljard apparaten met unieke IP adressen verbonden met het internet, in 2016 waren er dat bijna 6,5 miljard en de verwachting is dat dit in 2020 de 20 miljard zal halen. Consumentenproducten hebben hier het grootste aandeel in. Voorbeelden hiervan zijn onder andere mobiele telefoons, slimme meters en thermostaten, connected cars en zelfrijdende auto's. Economische groei kan tegenwoordig niet meer zonder verdere digitalisering; de toename van ICT-kapitaal in de periode 1996-2009 was verantwoordelijk voor een kwart van de economische groei.

Hoewel het grootste aandeel van "The Internet of Things" bestaat uit consumentenproducten, biedt dit ook tal van mogelijkheden om de automatisering en gegevensuitwisseling aan industriële productie te koppelen. Bestaande producten en processen worden door slimme sensoren en automatisering slimmer en efficiënter. Verder speelt in de bouwnijverheid zeer sterk de verduurzaming een rol. Duurzaam bouwen heeft de toekomst, en bedrijven die hierin voorzien in productoplossingen maar ook arbeidskrachten met de juiste expertise hebben hierbij een groot voordeel.

Indeling groepen LISA/Waarstaatjegemeente

Sectie	Sectionaam	Hoofdsectoren Waarstaatjegemeente.nl
A	Landbouw, bosbouw en visserij	Landbouw
B	Winning van delfstoffen	Industrie
C	Industrie	Industrie
D	Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht	Industrie
E	Winning en distributie van water; afval- en afvalwaterbeheer en sanering	Industrie
F	Bouwnijverheid	Industrie
G	Groot- en detailhandel; reparatie van auto's	Handel
H	Vervoer en opslag	Zakelijke dienstverlening
I	Logies-, maaltijd- en drankverstrekking	Zakelijke dienstverlening
J	Informatie en communicatie	Zakelijke dienstverlening
K	Financiële instellingen	Zakelijke dienstverlening
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	Zakelijke dienstverlening
M	Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening	Zakelijke dienstverlening
N	Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening	Zakelijke dienstverlening
O	Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen	Collectieve dienstverlening
P	Onderwijs	Collectieve dienstverlening
Q	Gezondheids- en welzijnszorg	Collectieve dienstverlening
R	Cultuur, sport en recreatie	Collectieve dienstverlening
S	Overige dienstverlening	Overige dienstverlening
T	Huishoudens als werkgever; niet-gedifferentieerde productie van goederen en diensten door huishoudens voor eigen gebruik	Overige dienstverlening
U	Extraterritoriale organisaties en lichamen	Overige dienstverlening